

Joanna Piotrowska

*ECCLESIA SUPER QUATUOR MANSIS FUNDATA**
PRZYCZYNKI DO DZIEJÓW KOŚCIOŁA ŚWIĘTEJ MAŁGORZATY W ROGIEDLACH

Gotyckie kościoły warmińskie, wielekroć o dawnej metryce, były stale przebudowywane. Zmieniała się bryła, z wnętrz zniknęło wiele powszechnych niegdyś elementów. Pozostały archiwalne zapisy i materialne ślady.

Kościół Świętej Małgorzaty w Rogiedlach podlegał przemianom w dużym stopniu charakterystycznym dla kościołów dominium warmińskiego. Budowla, o genezie być może XIV-wiecznej, gromadzi w strukturze budowlanej i w wyposażeniu artystycznym kolejne warstwy stylowe związane z przekształceniami, rozbudowami, zmianami we wnętrzu – od gotyku, przez czasy nowożytne, do neostylów wieków XIX i XX. Kościół zasługuje z pewnością na przeprowadzenie badań historyczno-architektonicznych, najlepiej w szerokim kontekście badań gotyckich kościołów dawnej diecezji warmińskiej. W przypadku podjęcia tego zadania kilka poniższych uwag może spełnić rolę materiału pomocniczego.

Kościół w Rogiedlach to budowla na rzucie prostokąta, dwunawowa. Lewa nawa to dawny kościół salowy, z wieżą od zachodu i zakrystią od północy, prawa – rozbudowa z lat 1914-1915, z nową zakrystią od wschodu. Wieża została nadbudowana w 1850 roku.

* Kościół ufundowany na czterech łanach (łac.).

1. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, widok ogólny od strony zachodniej, 2015 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

2. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, elewacja wschodnia prezbiterium pierwotnego kościoła gotyckiego i dwie zakrystie – stara (po prawej) i nowa (po lewej), 2012 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

Budowla pierwotna, czyli wschodnia część dawnego kościoła salowego, ceglana, wzniesiona na podmurówce kamiennej zwieńczonej ceglaną rolką, murowana jest starannie w wątku gotyckim, w ścianie zamykającej prezbiterium z dekoracyjnym układem główek cegieł zendrówek. Nad nią wznosi się gotycki szczyt schodkowy ze sterczynami, pięciopolowy, z ukośnie ustawionymi lizenami i ostrołukowymi, tynkowanymi blendami między nimi. Ściany obiega u góry wgłębiony, tynkowany pas i podokapowy gzyms z kształtek analogicznych do tych w rolce. Staranność roboty murarskiej, formy szczyty i detalu wystawiają dobre świadectwo jakości architektury.

3. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, więźba dachowa nad gotyckim kościołem salowym, widok ku wschodowi, 2015 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

Część zachodnia dawnego kościoła salowego, wraz z przyziemiem wieży, jest późniejsza. Wymurowana niechlujnie z dużymi, nieopracowanymi kamieniami polnymi w murze, między nimi w ścianie północnej widać fragmenty dwóch kół młyńskich. W ścianie północnej mur części zachodniej, o licu wysuniętym w stosunku do części wschodniej, na styku z nią wyraźnie się odspaja.

Rozbudowa o nawę z lat 1914-1915 powtarza wątek gotycki. Konstrukcja dachu całości jest drewniana.

Dawny kościół salowy jest przykryty dachem dwuspadowym (więźba storczykowa), dobudowana nawa południowa – trzema zintegrowanymi z nim dachami dwuspadowymi

w układzie szczytowym (więźba płatwiowo-kleszczowa). Odpowiadające im szczyty nad ścianą południową nowej nawy mają formy analogiczne do gotyckiego wschodniego szczytu. Dachy kryte są dachówką holenderką. Otwory okienne prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym (w ścianie północnej dwa, w południowej – sześć). W ścianie północnej i wschodniej są to okna przemurowane z dawniejszych otworów; okno w ścianie wschodniej zostało następnie zamurowane. Wąski otwór drzwiowy w zachodniej ścianie wieży zamknięty jest spłaszczonym łukiem ostrym; sąsiedni, w elewacji dobudowanej nawy, jest szerszy, zamknięty łukiem odcinkowym. Dwie kolumny dzielą wnętrze na nawy, całość nakrywa płaski strop deskowy z polichromią.

Kościół, który dziś nosi ślady wielu przemian, powstał jako świątynia parafialna wsi o starej metryce. Biskup warmiński Henryk Fleming 14 maja 1297 roku nadał Aleksandrowi z Lichtenow w posiadanie na prawie chełmińskim sto łanów na polu Rogedel (*campus Rogedel*). Nadał też Aleksandrowi, oraz jego dziedzicom i następcom, prawo zakładania wsi na prawie niemieckim i prawo patronatu nad kościołem (lub kościołami), które ufundują i wybudują w swych nowo uzyskanych dobrach[1]. O tym, że już niedługo po nadaniu powstała wieś Rogiedle, a w niej funkcjonował fundowany przez ród z Lichtenow kościół parafialny, świadczy rozstrzygnięcie dotyczącego kościoła sporu prawnego z 1358 roku.

Rozstrzygnięcie to znamy dzięki XVI-wiecznemu odnowieniu przez biskupa warmińskiego Maurycego Ferbera[2]. W 1533 roku na prośbę Mateusza Sinreicha, plebana głotowskiego, biskup Ferber odnowił i zatwierdził biskupią pieczęcią treści dokumentu z 1358 roku, wystawionego przez jego poprzednika Jana Stryprocka i rozstrzygającego sprawę wiernych z Żardenik. Otóż mimo przynależności do parafii w Głotowie wierni ci wnosili o korzystanie z sakramentów w kościele w Rogiedlach, z racji krótszej drogi do kościoła i związanej z tym wygody. Salomonowym wyrokiem biskup Jan usankcjonował ten stan, zależny od potrzeb ludzkich, nakazując jednocześnie podział należnej dziesięciny między plebana głotowskiego i plebana z Rogiedli; podział na część należną z racji prawa i drugą – z racji rzeczywiście sprawowanych powinności. Prośba Mateusza Sinreicha miała zapewne związek z koniecznością potwierdzenia dawnego prawa do wpływów z dziesięciny, a jego odnowienie rzuca przy okazji nieco światła na XVI-wieczne podejście do autentyzmu dawnych źródeł. Rozstrzygnięcie biskupa Jana podważano prawdopodobnie z powodu braku pieczęci przy pergaminie, którym dysponował pleban Mateusz. Biskup Ferber odnosi się do tego braku z wielką powagą i iście kry-

1 *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, gesamelt und herausgegeben v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. I *Urkunden der Jahre 1231-1340*, Mainz: Verlag v. Franz Kirchheim, 1860 (dalej: CDW I), nr 102, s. 60-61, 175-177.

2 *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, gesamelt und herausgegeben v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. II Urkunden der Jahre 1341-1375, Mainz: Verlag v. Franz Kirchheim, 1864 (dalej: CDW II), nr 263, s. 261-262.

tycznym zacięciem. W przekonaniu o oryginalności dokumentu utwierdziły go ostatecznie widoczne ślady po przywieszeniu dawnej pieczęci[3].

Według biskupa Ferbera zapis sądu biskupiego z 1358 roku okazał się autentyczny. Dla nas w tej historii interesujące jest przede wszystkim to, że zwyczaj wiernych z Żardenik, którzy chodzili do kościoła w Rogiedlach z pominięciem właściwego kościoła parafialnego, z pewnością nie był równoczesny z momentem wydania tego sądu. Musiał być zjawiskiem nieco wcześniejszym, które podjęte kroki prawne mogły już tylko ująć w ramy satysfakcjonujące wszystkie zaangażowane strony[4].

W konfrontacji z tymi przesłankami interesująca wydaje się informacja źródłowa z akt wizytacji parafii z lat 1622-1623, nieuwzględniana do tej pory. W wizytacji zapisano, że kościół został ufundowany z uposażeniem czterema łanami przez kanonika warmińskiego, Jana z Rogiedli (Joannus Rogetlen)[5]. Zapis czterołanowy jest powszechnym wymiarem uposażenia kościelnego w państwie zakonnym[6]. Zapisy wizytacyjne, dokumenty dokładne i sporządzane w danym miejscu, notują urzędowo sprawy istotne dla parafii, w tym jej stan majątkowy. Trudno rozstrzygnąć, z jakiego źródła informacja o uposażeniu trafiła do akt – z wcześniejszych zapisów wizytacyjnych, z dokumentów źródłowych, adnotacji lub odpisów, przechowywanych na miejscu czy może z inskrypcji zachowanej do tego czasu w kościele, na przykład na tablicy upamiętniającej konsekrację kościoła i jego fundatora – z pewnością jednak musiało ono świadczyć w oczach wizytatora na korzyść autentyzmu informacji[7].

3 Tamże. Proboszcz głotowski przedłożył biskupowi Ferberowi dokument, który znajdował się w posiadaniu parafii zapewne od momentu wystawienia.

4 Kościół w Głotowie jest wzmiankowany w akcie lokacyjnym wsi z 1313 r., jednak pleban głotowski występuje w źródłach już wcześniej, w 1312 r. (por. A. Kopiczko, *Głotowo w świetle dokumentu lokacyjnego i najstarszych zachowanych źródeł archiwalnych*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1 (2014), s. 11). Wieś Żardeniki, dziś w gm. Świątki – *Schardenicken, Schardenyten* – jest wzmiankowana w dokumentach po raz pierwszy w 1332 r. (CDW I, nr 259, s. 430). Te daty wyznaczają, jednak dość szeroko i niepewnie, przedział czasowy, w jakim można sytuować związek wsi z parafią głotowską, zerwany następnie na rzecz kościoła w Rogiedlach.

5 Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: AAWO), sygn. B 7, k. 47 (wizytacja generalna z lat 1622-1623, przeprowadzona z mandatu biskupa Jana Alberta Wazy przez jego koadiutora Michała Działyńskiego).

6 A. Radzimiński, *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243-1525. Organizacja, uposażenie, ustawodawstwo, duchowieństwo – wierni*, Malbork: Muzeum Zamkowe, 2006, s. 47. Tak np. uposażono wspomniany wyżej kościół głotowski (por. przyp. 4), czy powstały przed 1320 r. kościół św. Bartłomieja Apostoła w Milejewie (CDW I, nr 206, s. 354-355).

7 W wizytacji z 1609 r. z kościoła św. Wawrzyńca w Gutkowie również zanotowano informację o uposażeniu 4-łanowym, jednak ostrożny wizytator zastrzegł, że nie ma na to dokumentów (J. Sikorski, Historia obiektu. Z dziejów wsi i kościoła. Kalendarium, [w:] Badania konserwatorskie tynkowanych wnętrz i ceglanych elewacji wraz z proponowanym programem prac konserwatorskich kościoła pw. św. Wawrzyńca w Olsztynie, oprac. J. Dzieciątkowska, Olsztyn 2007, s. 7; mps w Archiwum Wydziału Kultury i Ochrony Zabytków Urzędu Miasta w Olsztynie: dalej AWKiOZ). W przypadku Rogiedli brak tego zastrzeżenia, co przemawia na korzyść istnienia źródła przekazu. Dopiero w 1790 r. Stanisław Hatten zapisał w aktach kolejnej wizytacji, że w kościele w Rogiedlach nie ma archiwum i nie zachował się żaden dokument mówiący o uposażeniu świątyni (AAWO, sygn. B 35a, k. 259 nn). Dane z tablicy konsekracyjnej wykorzystano

Ów zasłużony nadaniem czterołanowym Jan z Rogiedli miał być kanonikiem katedralnej kapituły warmińskiej. Znamy Jana z Rogiedli, kanonika w latach 1376-1432, syna Mikołaja, właściciela majątku[8]. Powyższe rozważania, dotyczące czasu funkcjonowania kościoła, wskazują raczej jednak na innego Jana, który jako jeden z następców Aleksandra z Lichtenow zrealizował zapisy nadania Henryka Fleminga. Z rodu z Rogiedli mogło więc pochodzić dwu Janów, warmińskich kanoników[9]. Starszy z nich uposażył kościół przed 1358 rokiem, w którym to roku parafia i kościół w Rogiedlach w pełni już funkcjonowały. Datację najstarszej, prezbiterialnej części kościoła można przesunąć na blisko połowę XIV wieku, przed rokiem 1358[10]. Analogie wątku ceglanego, zastosowania podmurówki, rolki i wgłębionego fryzu można znaleźć w nieco młodszych – i bogatszych kompozycyjnie – rozwiązaniach ścian zamykających prezbiteria kościołów diecezji warmińskiej, na przykład w Milejewie, z lat około 1380-1389, czy w Tłokowie, z około 1400 roku[11].

Jeszcze w 1510 roku kościół w Rogiedlach miał własnego proboszcza, przed 1525 rokiem stał się filią parafii w Wilczkowie (dekanat ornecki)[12]. W 1580 roku biskup Marcin Kromer rekonsekrował kościół pod wezwaniem Świętej Małgorzaty, Dziewicy i Męczennicy[13]. Zważywszy na powszechną rangę i dawność kultu świętej, najpewniej było to powtórzenie pierwotnego wezwania, które utrzymane jest do dziś.

---

np. w wizytacji z 1609 r. kaplicy św. Ducha w Olsztynie (AAWO, sygn. B 5, k. 210 nn); tablica dotyczyła późnej konsekracji Kromerowskiej z 1580 r., jednak zwyczaj upamiętnień w tej formie jest znacznie starszy.

8 T. Borawska, *Jan z Rogiedli*, hasło [w:] *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. ks. dr J. Guzowski, Olsztyn: Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej, 1996, s. 103.

9 Ród z Rogiedli miał pod tym względem dobre, wielopokoleniowe tradycje – kanonikiem warmińskim był już Gerhardus de Lichtenow z rodu pierwszego pokolenia właścicieli, jeden ze świadków nadania z 1297 r. (CDW I, nr 102, s. 177). Być może starszy i młodszy Jan byli to stryj i synowiec.

10 Adolf Boetticher podaje wzmiankę źródłową dotyczącą obecności proboszcza w Rogiedlach w 1358 r., jednak bez wiązania jej z datacją budowli. Pochodzenie i wiek kościoła określa jedynie jako wcześniejsze od daty ponownego poświęcenia świątyni przez bpa Kromera w 1580 r. (A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen.* IV *Das Ermland*, Königsberg: Komissionsverlag von Bernh. Teichert, 1894, s. 210). W późniejszych publikacjach budowla datowana jest na XV w. (Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Powiat Lidzbark Warmiński, b. m i d., s. 35-36; mps w Bibliotece Narodowego Instytutu Dziedzictwa Oddziału Terenowego w Olsztynie) lub na 2 poł. XV w. (T. Chrzanowski, *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1978, s. 139-140). Najwcześniejsze datowanie, które spotkamy w literaturze przedmiotu, to koniec XIV w. (*Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, oprac. ks. J. Cymbała, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1985, s.143).

11 Ch. Herrmann. *Mittelalterliche Architektur im Preussenland: Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -geographie*, Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2007, s. 574-575, 771-772; kościół w Rogiedlach został pominięty w tym opracowaniu.

12 *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, m. cyt.; A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525-1772* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 132), Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1993, s. 169.

13 Biskup Kromer rekonsekrował w tym czasie wiele kościołów diecezji, m.in. w Jonkowie, Purdzie, Kochanówce, Bieniewie. O Kromerowskiej konsekracji kościoła w Rogiedlach mówią wizytacje z l. 1622-1623 (AAWO, sygn. B 7, k. 47), 1779 r. (AAWO, sygn. B 82, k. 58 nn) i 1790 r. (AAWO, sygn. B 35a, k. 259 nn). Tadeusz Chrzanowski (m. cyt.) datuje na ten czas, ok. 1580 r., rozbudowę o część zachodnią, ceglano-kamienną. Zważywszy na niską jakość budowlaną tej części, być może jest ona wcześniejsza, sprzed utraty statusu kościoła parafialnego, z kon. XV w. lub pocz. XVI w., kiedy Warmia, uczestnik wojen polsko-krzyżackich, została osłabiona demograficznie i gospodarczo.

Wizytacja z lat 1622-1623 przynosi wiele informacji dotyczących ówczesnej dyspozycji wnętrza i wyposażenia kościoła[14]. Z jej zapisów dowiadujemy się między innymi o tym, że w nastawie ołtarza głównego znajdowało się przedstawienie Matki Boskiej z Dzieciątkiem i rzeźbiarskie przedstawienie Ukrzyżowanego. Dwa ołtarze boczne nie miały nastaw. Kamienna chrzcielnica znajdowała się po stronie południowej, pod umieszczoną tu amboną (dziś ambona znajduje się na ścianie północnej). Wizytacja wspomina także o tych elementach wyposażenia, które związane były ze strukturą murów i których ślady z pewnością tkwią nadal w ścianach pod warstwami tynków i malatur. *Między ołtarzem a ludem* znajdował się krzyż – określenie to dotyczy krucyfiksu na belce tęczowej. W jednoprzestrzennym kościele belka tęczowa wyznaczała granicę prezbiterium, które nie miało innych, wytyczonych przez architekturę, wyróżników. Gniazdo osadzenia belki może nadal znajdować się we wschodniej części zachowanej, północnej ściany kościoła (ściana południowa została zlikwidowana w czasie przekształcenia w kościół dwunawowy)[15]. W części północnej ściany wschodniej – po stronie Ewangelii – znajdowała się wnęka na cyborium. Cyborium, służące do przechowywania konsekrowanych hostii, było niezbędnym elementem wyposażenia kościoła. Wnęka, dziś niewidoczna, z pewnością nadal znajduje się w północnej części ściany zamykającej prezbiterium.

4. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, dwunawowe wnętrze, widok ku północnemu wschodowi, 2015 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

14 AAWO, sygn. B 7, k. 47-48.

15 Gniazda belki tęczowej, wydzielającej w salowej budowli przestrzeń prezbiterium, zostały w czasie prac konserwatorskich w 2010 r. odkryte w ścianach kościoła św. Wawrzyńca w Gutkowie (R. Kunkel, W. Wółkowski, Badania architektoniczne kościoła parafialnego pw.św. Wawrzyńca w Olsztynie-Gutkowie, Warszawa 2010, s. 6, mps w AWKiOZ). Belka tęczowa w Gutkowie została zlikwidowana przed 1609 r. Wizytacja z tego czasu podkreśla jej brak, co wskazuje pośrednio na to, że był to element do tej pory powszechny we wnętrzu kościelnym (J. Sikorski, m. cyt.).

W tej samej, północnej części prezbiterium – po stronie Ewangelii – w czasach wizytacji znajdowała się też zakrystia z małym oknem, zaopatrzona w drewniane drzwi, które wizytator określił jako *dawne* czy *starożytne* (*ianua antiqua*). W XVII-wiecznych wizytacjach mianem antiquus określano obiekty gotyckie, w których rozpoznawano wartość dawności i odmienny modus stylowy. Opisano tu zatem drzwi gotyckie, związane z równoczesną im strukturą budowlaną. Przy prezbiterium od strony północnej znajdowała się najprawdopodobniej pierwotna zakrystia gotycka[16]. Badania architektoniczne mogłyby potwierdzić, czy dzisiejszy, prostokątny otwór drzwiowy między prezbiterium a zakrystią to przemurowany otwór gotycki. Obecna zakrystia przylegająca do prezbiterium od strony północnej, murowana z cegły, nieprzewiązana, z eleganckim szczytem z niewielkim ogzymsowanym tympanonem, lizenami i spływami wolutowymi, jest dobudową nowożytną. Wewnątrz sklepiona krzyżowo, zachowała także charakterystyczną posadzkę z płyt z tak zwanych kamieni szwedzkich[17]. Cechy formalno-stylowe datują obiekt na mniej więcej połowę XVIII wieku.

Być może wtedy też otwory okienne w kościele zostały przemurowane na obecne, zamknięte łukiem odcinkowym. Jeśli łączyć budowę zakrystii i zmianę kształtu okien, to do tej samej grupy nowożytnych inwestycji należałby też zegar słoneczny z datą *Anno D*[*omi*]*ni 1762*, wmurowany obecnie we wschodni skraj ściany południowej. Rogiedle mają dwa zegary słoneczne – drugi, również z płyty kamiennej, wmurowany jest na południowym skraju pierwotnej ściany wschodniej kościoła.

Jeden z ostatnich zapisów wizytacji z lat 1622-1623 określa dzwonnice jako *należyte*[18]. W elewacji wschodniej znajdowała się sygnaturka i stąd chyba użyta liczba mnoga dla określenia miejsc zawieszenia dzwonów.

5. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, stara zakrystia, 2012 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

16 We wspomnianym już kościele w Gutkowie nie zrealizowano budowy gotyckiej zakrystii mimo wykonania strzępi i odsadzki sklepienia; aż do momentu budowy zakrystii w 1721 r. odpowiednie funkcje spełniało zamykane pomieszczenie za ołtarzem (J. Sikorski, dz. cyt., s. 7-8; R. Kunkel, W. Wółkowski, dz. cyt., s. 11).

17 Por. M. Wardzyński, *Import kamieni i dzieł rzeźby z Gotlandii i Olandii do Rzeczypospolitej (od XIII do 2. poł. XVIII w.*, Porta Aurea. Rocznik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego, 9 (2010), passim.

18 Bywały i takie kościoły, gdzie dzwony zawieszano na drągach opartych o ścianę, co piętnuje bp Szymon Rudnicki w statutach synodu z 1610 r. (*Statuty Synodalne Warmińskie, Sambijskie, Pomezańskie, Chełmińskie oraz Prowincjonalne Ryskie. Z braniewskiego wydania księdza Franciszka Hiplera 1899 roku oraz pierwodruków 1922 i 1923 roku przełożył biskup Julian Wojtkowski*, Olsztyn 2010, s. 148, statut 460).

Kolejne wiadomości o kościele przynosi wizytacja z roku 1779[19]. W ścianie południowej były w tym czasie trzy okna, w północnej – dwa, od wschodu – jedno. Odnotowano dwukondygnacyjne struktury ołtarza głównego i bocznych[20].W bryle kościoła wizytator opisał wieżę od zachodu, od wschodu ossarium (na ścianie wschodniej brak śladów dobudowy, mogło to być ossarium nowożytne – zgodnie z zaleceniami synodalnymi z 1610 roku – odsunięte od kościoła[21]), od północy – zakrystię i przedsionek wejściowy. Przedsionek określono słowem *fornix*, a więc był sklepiony, a także – wielobarwnie malowany (*variis coloribus pictus*).

Z wizytacji z 1790 roku dowiadujemy się, że w kościele był drewniany strop deskowy wielobarwnie ozdobiony i ceglana posadzka; wspomina się również we wnętrzu dopiero co wyłączoną z użytku kryptę właścicieli dóbr z Żardenik. Murowany przedsionek północny (*atrium seu halla*) miał dach kryty dachówką, drzwi zewnętrzne wykonane z drewna sosnowego, wewnętrzne z dębowego, zaopatrzone w żelazne zamknięcia[22]. W inwentaryzacji Adolfa Boetticherа z 1894 roku przedsionek został opisany jako wymurowany w wątku gotyckim, ozdobiony na zewnątrz malowidłem z przedstawieniem świętej Małgorzaty, patronki kościoła[23]. Drzwi prowadzące bezpośrednio do kościoła, te dębowe, widoczne są na archiwalnym zdjęciu z wnętrza z lat 1904--1908[24]. Jeszcze w 1927 roku korespondencja urzędowa mówi o niszczejącej kaplicy chrzcielnej po stronie północnej kościoła, w którą widocznie przekształcono sklepiony przedsionek wejściowy[25]. Po tym czasie został rozebrany, trudno jednak sprecyzować czas i okoliczności likwidacji tej części budowli[26]. Przedsionek znajdował się na zachodnim skraju północnej ściany pierwszej bryły kościoła. Dziś na elewacji północnej widoczny jest ślad po dwuspadowym dachu przedsionka, lico ściany poniżej – tam, gdzie znajdował się otwór drzwiowy – jest zatynkowane. Także wewnątrz kościoła na ścianie północnej nie ma widocznych śladów dawnego otworu drzwiowego.

Wieża zachodnia w 1790 roku była murowana do poziomu dachu kościoła, wyżej drewniana, z dachem krytym gontem[27]. Przebudowano ją w 1850 roku[28].

19 AAWO, sygn. B 82, k. 58 nn.

20 Analiza zespołu wyposażenia kościoła w Rogiedlach przekracza ramy niniejszego tekstu. Dane z wizytacji dotyczące zabytków ruchomych podaję w ograniczonym wyborze.

21 *Statuty Synodalne*…, dz. cyt., s. 148, statut 459.

22 AAWO, sygn. B 35a, k. 259 nn.

23 A. Boetticher, m. cyt.

24 *Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu*, Warszawa 2006 (płyta CD-ROM); obj. 5000005102 (fotografia wykonana przez Antona Ulbricha).

25 Archiwum Państwowe w Olsztynie, *Zespół Urzędu Konserwatora i Zabytków Sztuki i Historii Prowincji Prus Wschodnich*, sygn. 367/328 (dalej: APO, sygn. 367/328), k. 19. Za życzliwą pomoc w opracowaniu materiałów składam podziękowanie ks. dr. Markowi Jodkowskiemu.

26 Nie wymienia jej żadna z powojennych publikacji w języku polskim.

27 AAWO, sygn. B 35a, k. 259 nn.

28 A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen. VIII Aus der Kulturgeschichte Ostpreussens. Nachträge*, Königsberg: Komissionsverlag von Bernh. Teichert, 1898, s. 67.

6. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, gotycki kościół salowy, elewacja północna, 2012 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

Górne kondygnacje zostały wymurowane z cegły, w stylu historyzującym, z wykorzystaniem w kompozycji elewacji form dwudzielnego okna z maswerkiem, zamkniętego łukiem pełnym i biforiów, zarówno w wysokich na dwie kondygnacje niszach mieszczących otwory okienne, jak i w schodkowych szczytach ze sterczynami. Na elewacjach wprowadzono dekoracje zendrówkowe[29]. Wieżę naprawiano w latach 1898 i 1931[30].

Kościół 1 lipca 1914 roku stał się ponownie świątynią parafialną. W latach 1914-1915 został powiększony ze względu na to, że liczba miejsc dla wiernych stała się zdecydowanie niewystarczająca[31]. Rozbudowano go według projektów architekta Georga Quednowa z Dobrego Miasta, przygotowywanymi od 1912 roku, zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi Richarda Dethlefsena, konserwatora zabytków prowincji Prus Wschodnich. Architekt przekształcił kościół salowy w dwunawowy, dobudowując nawę od strony południowej. Uzgodnienia konserwatorskie dotyczyły między innymi rezygnacji z rozbudowy części wschodniej starego kościoła i z przebudowy starej zakrystii (na rzecz dodania zupełnie nowego pomieszczenia), usunięcia z projektu przypór przy nowej scianie południowej i sposobu rozwiązania części wschodniej nowej nawy[32]. W zrealizowanym projekcie Quednow utrzymał plan świątyni bez wyodrębnionego prezbiterium, charakterystyczny dla gotyckiej architektury

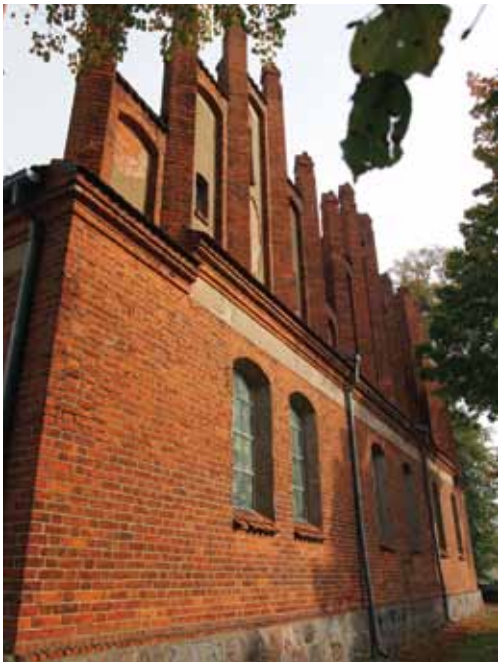
29 Formy wieży nie są ani w pełni neogotyckie, ani też chyba szpecące, jak chciał Tadeusz Chrzanowski (m. cyt.).

30 M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945* (Biblioteka Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, nr 70), Olsztyn: Studio Poligrafii Komputerowej SQL s.c., 2011, s. 319, 324.

31 Informacje o szczupłości miejsca pojawiają się od końca XIX w. (M. Jodkowski, dz. cyt., s. 37).

32 APO, sygn. 367/328), k. 2-6. Dethlefsen poddał też architektowi myśl, by rozwiązać rozbudowę, tak jak w kościołach w Sząbruku i w Jonkowie, przez dobudowanie prezbiterium prostopadle do bryły starego kościoła. Jak widać Quednow pozostał wierny koncepcji rozbudowy o nawę równoległą.

diecezji warmińskiej, nawiązał do najstarszej części kościoła przez materiał ceglany i formy pięciodzielnych szczytów nad ścianą południową, z ukośnie ustawionymi lizenami, a także przez detal architektoniczny, wprowadzając między innymi tynkowany pas podokapowy oraz analogiczne do gotyckich kształtki ceglane rolki i gzymsu. Elementem mówiącym o tym, że nowy projekt odwołuje się do historii przekształceń kościoła, jest wprowadzenie otworów okiennych i drzwiowych zamkniętych łukiem odcinkowym, na wzór przemurowanych okien, a także zastosowanie blend o takim kształcie w szczytach nad ścianą południową[33].

7. *Rogiedle, kościół Świętej Małgorzaty, rozbudowa z lat 1914--1915, elewacja południowa, 2012 rok. Fot. Joanna Piotrowska.*

We wnętrzu kościoła natomiast, na osi podziału na nawy, architekt wprowadził niezwiązane z tradycją miejsca eklektyczne kolumny, na wysokich, wielobocznych cokołach, ze stylizowanymi kapitelami jońskimi. W prosty sposób zmieniono aranżację prezbiterium, odsuwając od siebie ołtarze umieszczone wcześniej przy dwukrotnie krótszej ścianie wschodniej.

W 1918 roku powstała nowa, neobarokowa polichromia ornamentalna stropu autorstwa malarza Rosenbergera z Królewca[34]. Jednocześnie wymalowane zostało wnętrze kościoła[35].

W latach po II wojnie światowej kościół poddawany był remontom bieżącym, między innymi w 1969 roku zmieniono instalację elektryczną, w 1971 roku parafianie ufundowali ołtarz soborowy i zamocowano nowe drzwi wejściowe. Rok później wykonano prace

33 Dethlefsen komentując przysłany przez Quednowa pierwszy szkic projektowy, zaznacza, że formy nowych szczytów nie mogą nawiązywać do architektury wcześniejszej niż gotyk starszej części kościoła (APO, sygn. 367/328, k. 2-4). Być może Quednow zaproponował początkowo w szczytach blendy z motywem łuku pełnego lub biforiów, przez analogię do neoromańskich rozwiązań na elewacjach wieży.

34 APO, sygn. 367/328, k. 25. Donosi o tym w 1927 r. Dethlefsenowi radca budowlany Meyer z Braniewa. Nie informuje, co stało się z olejnym obrazem św. Małgorzaty, który umieszczony był pośrodku oryginalnej dekoracji barokowej stropu kościoła w czasach przed jego przebudową (A. Boetticher, m. cyt.; Boetticher określił obraz jako „znośny"). Radca Meyer opisuje kompozycję nowej polichromii w taki stanie, w jakim widzimy ją i dziś, z obrazami Baranka apokaliptycznego i Pelikana karmiącego swą krwią młode w centralnej części każdej z naw. *Katalog Zabytków Sztuki…* (m. cyt.) i Tadeusz Chrzanowski (m. cyt.) nadal jednak powtarzają za Adolfem Boetticherem informację o barokowej polichromii w starszej części kościoła i olejnym obrazie św. Małgorzaty pośrodku.

35 M. Jodkowski, dz. cyt., s. 341.

dekarskie na dachu, wymieniono pokrycie blaszane na wieży i zabezpieczono drewnianą konstrukcję dzwonną. W latach 80. XX wieku wymalowano zakrystię i przedsionek, wstawiono także nowe okna w zakrystii. W 1990 roku został rozbudowany podest pod ołtarzem. W 1996 roku odmalowano wnętrze kościoła[36].

Kościół, jako przykład sakralnej architektury gotyckiej, wraz z cmentarzem przykościelnym został wpisany 25 sierpnia 1968 roku do rejestru zabytków ówczesnego województwa olsztyńskiego, obecnie warmińsko-mazurskiego.

* * *

Struktura kościoła Świętej Małgorzaty w Rogiedlach wyraźnie wskazuje na wieloetapowość budowy, jest świadectwem wielowiekowych przemian historycznych i artystycznych. Jej dokładnemu rozpoznaniu i ustaleniu chronologii mogłyby posłużyć badania archeologiczne, stratygraficzne, skoncentrowane na rozpoznaniu warstw malarskich oraz architektoniczne, w tym te dotyczące konstrukcji dachów (przede wszystkim nad pierwotnym kościołem salowym i nad starą zakrystią). Konstrukcje ciesielskie są również materiałem wyjściowym dla badań dendrochronologicznych, pozwalajacych uzyskać chronologię bezwzględną przez określenie daty ścinki drzewa, użytego jako budulec[37]. Pozostaje mieć nadzieję, że takie badania będą zralizowane w przyszłości, a ich wyniki zostaną opublikowane i zweryfikują powyższe próby analizy historii zabytku.

Joanna Piotrowska

Joanna Piotrowska – urodzona w Olsztynie, ukończyła historię sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracuje na stanowisku starszego specjalisty w Narodowym Instytucie Dziedzictwa Oddziale Terenowym w Olsztynie. Publikuje w wydawnictwach regionalnych. Dziedzictwo kulturowe województwa warmińsko-mazurskiego jest przedmiotem jej pracy zawodowej i zainteresowań badawczych.

36 Kronika parafii Rogiedle. Zarys historii parafii Rogiedle. Dekanat Dobre Miasto, diecezja warmińska (kronika parafialna z lat 1966-2001, rękopis, przechowywana w budynku probostwa w Rogiedlach).

37 Por. Aleksander Konieczny, Ekspertyza dendrochronologiczna. Olsztyn-Gutkowo, kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca, Toruń 2013, mps w AWKiOZ. Dzięki badaniom pierwotna więźba dachowa kościoła w Gutkowie, której fragmenty zachowały się w strukturze szczytów, została zadatowana na rok 1415 lub krótko po tej dacie. Kościół w Gutkowie jest przykładem budowli objętej wszechstronnym programem badań, prowadzonych od 2007 r. pod nadzorem Miejskiego Konserwatora Zabytków (obecnie Wydział Kultury i Ochrony Zabytków Urzędu Miasta w Olsztynie) dzięki wsparciu finansowemu Gminy Olsztyn.